
Др Милан М. МИЛАДИНОВИЋ

**ДРАГОЈЛО ДУДИЋ, ДНЕВНИК 1941 — ИЗВОР ЗА ЕТИКУ
НОР И РЕВОЛУЦИЈЕ**

У свом револуционарном, комунистичком раду Драгојло Дудић се потврђивао као целовита личност делујући у складу са програмом револуционарног преображаја класног у бескласно друштво и понашао се, радио, борио и стварао на основу комунистичког морала. Он је настојао да свим својим умним и физичким снагама на делу изрази марксизам, политичку линију КПЈ и класне циљеве радника и сиромашних сељака. Учествовао је у остваривању социјалне и у њеном склопу и моралне револуције, која је утицала на етички преображај човека и друштва.

Стога његов **Дневник 1941.** године представља доказ практичне реализације политичке, социјалне и моралне револуције кроз оружану борбу. Ту је писао оно што је непосредно доживео па је могуће да се сагледа како су се револуционарне моралне норме остваривале и како су прихватане од бораца и народа. Видело се јединство онога прогресивног и вредног у ранијим схватањима, која су добила своју целовиту афирмацију у комунистичком моралу југословенске социјалистичке револуције и ослободилачког рата. Из тих разлога **Дневник** је незаменљив извор за оцену конституисања, обликовања и научног фундаирања етике НОР и социјалистичке револуције.

Револуционарни морал

Захваљујући деловању комуниста, чланова СКОЈ-а и синдикалних активности морал за који се ангажовала Комунистичка партија Југославије, постајао је морал свих бораца — партизана који су га својим речима и делима преносили, ширили и развијали и на друге утичући да се више ангажују у НОР и револуцији. Морал је био готово једини регулатор односа међу борцима у партизанским јединицама и на ослобођеној територији. То се види из **Дневника 1941.**

Сваки долазак новог борца у Ваљевски партизански одред значио је дужност за политичког комесара, командира, члана Партије и СКОЈ-а да га упозна са моралним нормама, односно, „партизанским”

моралом¹, са задацима и тешкоћама борбе. То се види из ових реченица: „Чича им је одржао неку врсту предавања баш као кад неког прима у партизане или кад неког ослобађа казне, па му даје моралне савете”.²

Путем поступака, борбе и заштите народне имовине и живота људи створен је нови однос између партизана и становништва, а преко тог су ширили и морал и политику КПЈ у оружаном борби. Народ је долазио и од команди партизанских јединица тражио заштиту и правду од недела која су им учињена од несавесних појединаца, четника и представника старе власти.³

Дудић је забележио и чињеницу како су представници старе буржоаске власти наставили да служе окупатору и пљачкали, малтретирани и оптуживали невинне људе, опијали се и путем силовања доказивали свој аморализам.⁴ Пошто су јавно или скривено приступили сарадњи с непријатељем народа — окупатором, и сами су постали непријатељи народа. Тако је бележењем њиховог понашања Драгојло Дудић показао и борбу између старог и новог морала, као резултат борбе носилаца старог, окупатора и његових помагача, и новог, који су ширили народни борци и ослободиоци. У писму једном председнику општине наглашава: „Тебе ми убрајамо у ред тих грађана — издајника који служе непријатељу и за љубав власти и положаја неће да увиде да, чинећи услугу непријатељу макар и као власт, наносе огромне штете народноослободилачкој борби и прљају част и име српског народа”.⁵

Снажно делују и његове речи критике и оцене поступака немачког окупатора и одговорности пред историјом одвајања фашиста од немачког народа. Он пише: „Иако смо потпуно свесни да за ове злочине не треба кривити немачки народ, ми се ипак питамо: да ли ће немачки народ пред историјом моћи да оправда ове злочине, које у име његово, и с његовим одобрењем или неодобравањем, врши фашистичка клика, која је поникла из њега самог и која чини страховита недела у читавој Европи?”⁶

Колико мисаоне дубине и смисла за историју се садржи у овим питањима, убрзо ће дати непобитне чињенице и стварност.

Дудић је указао и на појаве анархизма и опадања морала у рату. Критиковао је појаве наоружаних група које су у име партизана или самостално остваривале своје аморалне, пљачкашке и друге циљеве. „Неки младићи, пише Дудић, који су дошли у одред са по-

¹ Није постојао „партизански” морал него морал партизана, а то је морал радничке класе који је остварила КПЈ.

² Драгојло Дудић, *Дневник 1941*, Београд, Просвета, 1957. год. стр. 180.

³ Исто.

⁴ Исто, стр. 185—186.

⁵ Исто, стр. 12.

⁶ Мисаона величина Дудићева види се и из ове реченице: „Чини ми се да ће и најскромнији историчар морати да потроши много мастила да спере са немачког народа ову злочиначку, тешку љагу, коју му је нанео фашизам”. (Исто, стр. 159).

ручником Јовановићем, напустили су чету, не јавивши се никоме. Ти људи су склони пљачки и непокорвању колективним захтевима. Није им се свидела дисциплина, ред и живот колектива, и извукли су се, да без ичије контроле наставе стари посао: пљачку”.⁷ На скупу партизана Дудић упозорава: „Другови, има међу нама другова са дозом анархизма”.⁸

Веома је значајно што он инсистира на јединству морала и политике. По њему политички утицај ће бити утолико већи уколико се буде морално понашало и радило.

Он је уочио прве клице стварања колективне партизанске и народне својине путем конфискација и отварања партизанских радионица. О једном случају конфискације каже да су партизани непријатељу конфисковали „целу покретну имовину”.⁹

Полазећи од поставки и упоређујући их са стварношћу Дудић је афирмисао начела револуционарног морала: једнакост, равноправност, пролетерски интернационализам, склад мисли, речи и дела и однос личности и друштва (јединство личности и колектива) и друга.

а) Једнакост је постојала и раније као начело морала и политике, али је оно у НОР и социјалистичкој револуцији добило нову садржину и широку сферу остваривања и утицаја: унутар партизанских чета и одреда. Он је водио рачуна и о најситнијим појавама нарушавања једнакости: „Да ли ова возња аутомобилом не изазива код наших људи негодовање према руководству?” Оно што је још битније, указује на могуће изворе неједнакости, пишући да је наш покрет „од малих партизанских чета прерастао у велики народни покрет — народни устанак. И ма колико желели да се у вршењу функција не издвајамо од осталих другова у погледу уживања извесних права, морамо то чинити с обзиром на нове задатке и све веће и шире функције.”¹⁰

Ово је већ супротно од почетног схватања једнакости, а што се види из првих његових размишљања: „Код нас у одреду¹¹ постоји принцип да људи из руководства у погледу уживања својих права долазе на задње место, а у погледу дужности на прво”.¹²

Он се нашао пред дилемом која се јављала: како наставити почетну једнакост у условима нарастања партизанских одреда? Ангажовао се и за остваривање једнакости између другарица и другова. То је био нови моменат који је настојао да се и тим путем негира даље одржавање патријархалног морала, јер се борба одвијала претежно на селу одакле је био и највећи број бораца.

⁷ Исто, стр. 13.

⁸ Исто, стр. 27.

⁹ Исто, стр. 163.

¹⁰ Исто, стр. 156.

¹¹ Дудић је највише времена провео у Колубарској чети Ваљевског НОП одреда.

¹² Исто, стр. 14.

б) Пролетерски интернационализам истицан је у свим приликама као начело и класни садржај односа међу људима. У програмима културно-просветног рада, у политичким говорима, паролама, на састанцима бораца, негована је интернационалистичка свест. То је чињено и путем популарисања Совјетског Савеза и борбе Црвене армије на источном фронту. „Културни клуб је отишао на терен”, пише Дудић, „ради припрема за извођење програма око 7. новембра, као дана руске револуције”.¹³

в) Однос борац — колектив је био у центру Дудићеве пажње. То је и разумљиво, јер је пратио како се стварала и увећавала Колубарска чета, како су се новодошли брзо уклапали у колективни живот, какав је био однос између бораца и руководиоца. Одржавани су и састанци водова и чета, што значи мањих и већих борбених колектива на којима се у почетку устанка све решавало. Тако је командир „пред целом четом саопштио опште утиске са акције у Мионици”.¹⁴ Руководиоци колектива имали су веће дужности и одговорности, у складу са овлашћењима и правима. Док су борци спавали после оружане акције, руководиоци су радили „неиспавани, јер није било времена за одмор”.¹⁵ Развијано је и осећање колективне части што се приписује Колубарској партизанској чети. Једном је Дудић отишао са две другарице и једним другом на спавање код своје сестре. Сматрао је да се тиме одвојио од чете и пише: „Нама није било пријатно ово издвајање од својих другова, али смо на захтев нашег руководства штаба морали то учинити”.¹⁶

г) Склад мисли, речи и дела је било начело које су чланови Партије и СКОЈ-а развијали у партизанским јединицама. Било је то начело моралног и политичког понашања, од чега је зависио васпитни и политички утицај, а тиме и омасовљавања редова партизана. Они су схватили да ако иза речи не стоје дела, без обзира на садржину и усмереност речи, оне остају фразе без покрића у стварности па се компромитују и немају утицаја иако могу привремено да заведу људе. У борбама, раду, задовољавању потреба и целокупном понашању чланова Партије, СКОЈ-а и руководиоци водили су рачуна да им се речи слажу са делима. Стога су позивали на појачану борбу, али су за себе узимали најтеже војне и друге задатке. Командир је „за себе лично опет задржао жандармеријску станицу”, значи прихватио се најтежег борбеног задатка, што му је прибавило ауторитет.¹⁷

Опште моралне вредности

У Дневнику 1941. налазимо многе податке о настанку, развоју и богаћењу општих моралних вредности које нам је Драгојло Дудић

¹³ Исто, стр. 241.

¹⁴ Исто, стр. 25.

¹⁵ Исто, стр. 53.

¹⁶ Исто, стр. 48.

¹⁷ Исто, стр. 38.

оставио. Он је писао о човеку — партизанском борцу, људима који су страдали у борби или у току одмазде од Немаца и других народних издајника. Писао је о слободи за коју се води борба; о новом патриотизму који је настајао; о братству и јединству, не употребљавајући овај термин као поштапалицу, већ је борбу за слободу и бољи живот описивао као борбу свих, без обзира на националност. Истицао је вредност истине.

а) **Човек** — највиша вредност у НОР и револуцији био је у центру интересовања Дудића и партијске и скојевске организације и свих чинилаца покрета. Вођена је брига о људима: чувани су у току борбе — да се задаци изврше са што мање губитака; развијане њихове способности; пружана им помоћ да се ослободе разних предрасуда које су их спутавале да се доказују као људи; стварани су услови да постепено нестају човекове деструктивне моћи, развијан револт према аморалу. То показују ове Дудићеве речи: „Командир, осигуравши у првом реду смештај за партизана, пошао је сада да види и испита малу кућицу за смештај штаба своје чете”.¹⁸ Дакле, два битна морална момента: први, брига о људима, јер је прво сместио борце па онда команду чете; и други, изабрао је малу кућицу и лошије услове за штаб него за борце.

Брига о људима се види и из његовог написа да се вођство чете интересовало „за хигијену, одећу, обућу и друго” што је било потребно партизанима.¹⁹ То су чинили и органи нове власти. Тако је сељак који је настрадао од окупатора, кренуо да од одбора тражи помоћ за смештај своје породице.²⁰

У више наврата срећемо мисли о бризи за борце у току извршења борбеног задатка.

Као политички комесар чете и комуниста Дудић тражи да се у току извршења борбеног задатка чувају породице непријатеља, а да се само кривац казни.²¹

б) **Слобода** као морална вредност често се налази у Дневнику. О њој се говорило на скуповима партизана, певане песме, писале пароле, борило и стварали услови да се она оствари. Полазећи у борбу за уништење железничког чвора, каже за непријатеља да и не слуги „да ће после неколико сати постати бојиштем од стране оних који бране своју слободу и независност” и оних који „бране ову паланчицу ради њене саобраћајне важности која им је потребна ради пљачке поробљеног народа”.²² У самој партизанској заклетви је стајало да ће партизани извршавати „дужности борца за народна права и слободу”.²³

¹⁸ Исто, стр. 156.

¹⁹ Исто, стр. 162.

²⁰ Исто, стр. 169.

²¹ Исто, стр. 28. Истина, има један случај, који не срећемо у другим крајевима Југославије, да је било и талаца.

²² Исто, стр. 64.

²³ Исто, стр. 8.

в) Рад као вредност долазио је до изражаја у свим сферама радне активности. Прво, сам Дудић је стално радио водећи Дневник; команде чете су радиле на јачању јединства колектива и изградње моралне и политичке свести, као и стручног оспособљавања за војне задатке како би се у борби сачували људи. Првог дана вођења Дневника Дудић је записао: „Остатак људства на жетву и пропаганду међу сељацима”.²⁴ Док су борци спавали, команда чете је морала „припремити план за следеће акције. Командант је са осталим друговима вршио потребне припреме; а Чича је капао на свом дневнику да би га довео у ред”.²⁵

Рад као морална вредност дошао је до изражаја у активности културно-просветне екипе и партијско-политичке технике која је умножавала пропагандни материјал. Радило се непрекидно За сваки наредни политички збор или војну акцију припремани су леци који су дељени сељацима.²⁶

Бесплатан добровољни рад у партизанским радионицама пекарама и другим установама, за потребе партизанских јединица, добијао је још већу моралну и политичку вредност. Остварена је висока продуктивност рада.²⁷ Дудић бележи да су организоване „две радионице за шивење веша, одела, прављење обуће, једна у Каменици, једна у Пецки”.²⁸

г) Нови патриотизам, који је добијао револуционарну садржину, представљао је општу вредност. Стварање слободне територије и учешће народа у борби за слободу, али и бољи живот, уносило је нове, револуционарне и морално-хумане елементе у југословенски патриотизам. Обраћајући се четницима, народним издајницима, Дудић је нагласио „За своје поступке ми ћемо народу полагати рачуне, а вас ће народ једног дана извести на суд”.²⁹

Битно је и то што је истицао да се борба води против Немаца као окупатора, јер без победе над њима нема ни слободе отаџбине. Четници, уместо борбе против окупатора, водили су борбу против сопственог народа који се дигао на устанак.³⁰ За њега се патриотизам доказивао у борби за слободу, а не на речима и хвалисањем о неком родољубљу и слободарству мимо конкретне активности.

²⁴ Исто, стр. 7.

²⁵ Исто, стр. 54.

²⁶ Исто, стр. 49. и 178. Овде имамо појаву принудног рада осуђених непријатеља у руднику после ослобођења Крупња. Овај рад није имао моралну вредност јер је био принудан, а не слободан. (Исто, стр. 182).

²⁷ Још немамо студије које би шире изучиле мотивациони систем свих учесника НОР и револуције, који су са примитивним и скромним средствима рада и ограниченом слободом времена стварали више него у нормалним условима.

²⁸ Исто, стр. 201.

²⁹ Исто, стр. 17.

³⁰ Исто, стр. 42. Дудић проналази узроке издајства четника и налази их у материјалним интересима, што је било сасвим тачно. (Исто, стр. 244—245).

Морални преображај породице

У Дневнику имамо и значајне записе о месту жене и породице у устанку 1941. године. Жене су биле храбри борци партизанских јединица. Сагледао је њихову моралну снагу, нове мисли и намере да се боре за боље услове живота, за слободу. Оне су биле и борци за нове односе у својим и свим другим породицама.³¹ Тежиле су моралном и политичком ослобођењу од патријархалних, религијских и других стега. Показивале су храброст не само у борби него и у ломљењу старих предрасуда. Сам чин ступања у партизански одред значио је храброст.

О једном политичком скупу записао је: „На одржаном збору имали (смо) половину слушалица из редова жена и девојака”.³² За време бављења у Топличкој Бањи „сељанке су грлиле другарице и интересовале се за комунисте”.³³ У Ужицу партизани су марширали улицом. Ту се нашао Дудић и записао: „Морам овде да запишем да је у овој чети поносно ишла с брзометком о рамену и војничком торбом и — партизанка. Ја сам управо посматрао једну, а било их је више; и било би, чини ми се, погрешно од мене, да не истакнем овај хероизам жене у неравној борби”.³⁴

У Дневнику се може пратити и процес моралног преображаја породице: „Нашли су се у чврстом загрљају отац и син, у загрљају који није био само родитељски, још нешто више — другарски”.³⁵ Овде се јасно види да акценат даје на друштвени, другарски однос, којим се допуњује родитељски, породични. Ради се о друговима који су у свему равноправни. Занимљив је и опис догађаја, критике: „Један друг је направио погрешку при извођењу акције у Драчићу и зато је од руководства био осуђен по реферату друга командира. Тај партизан је у исто време брат друга командира”.³⁶

И у редовима партизанске чете и одреда водила се борба против старих погледа на улогу и место жене у друштву, борби и раду на револуционарном преображају стварности и човека. „Тако са вољом и крајњим пожртвовањем”, пише он, „наше другарице извршавају поверене задатке. Примају на себе најтеже улоге и извршавају их савесно”. Чича се овде сетио једног учитеља „који је пре месец дана нарочито био дошао код њега да протестује због тога што је морао, као добровољни болничар, бити у подређеном положају према једној другарици”.³⁷ Он пише и о својој мајци, која је прихватила

³¹ Разуме се, Дудић се није бавио теоријским питањима узрока и чинилаца револуционарног преображаја породице. Он је само бележио тај процес остављајући истраживачима да на основу чињеница долазе до закључка.

³² Исто, стр. 36.

³³ Исто, стр. 31.

³⁴ Исто, стр. 188—189.

³⁵ Исто, стр. 220.

³⁶ Исто, стр. 29.

³⁷ Исто, стр. 243.

чињеницу да јој син и унук и могу бити у затвору, али снаха и унука. никако. „Она у својој глави”, пише Дудић, „није могла да преболи ту ‚срамоту’. За њу, ту стару сељанку, да њена снаха и унука доспеју у апс, заиста била је страшна, срамотна ствар. Некако је она разумела хапшење њеног сина, јер су то биле обичне појаве за њу, због његових честих прогона од полиције”.³⁸

Тако се у Дневнику налазе сви односи у породици и ње према друштву, из чега се и може пратити морални и политички преображај који је отпочео и одвијао се.

Морална лична својства бораца

Нови морални односи утицали су и на партизанске борце да прихвате моралне врлине које су красиле чланове Партије и СКОЈ-а, који су били пример у сваком погледу па и у области морала, личног поштења, храбрости, дружељубивости, искрености, дисциплинованости, одговорности, доследности, принципијелности, самоиницијативности, човечности, радиности, самоодрицања, самопожртвовања, скромности и другим личним својствима. Дудић је, пишући о појединим борцима, изнео лепезу моралних квалитета, али не и све, јер су неки мање а неки више долазили до изражаја. Као политички комесар и комуниста водио је рачуна о свом моралном лику па и о лику партизанског борца, без обзира на функцију коју је имао у чети и одреду.

Моралне квалитете партизана морали су да признају и непријатељи, да су бројни и на високој лествици вредности. Он наводи ово њихово мишљење: „Представници четника³⁹ изјавили су да су врло задовољни борбеношћу, храброшћу и понашањем у борби и ван ове са свим нашим људима”.⁴⁰ Влада Зечевић, тада као представник четника Драже Михаиловића, подвукао је „вредност, искреност и оданост комуниста према народу и његовој ослободилачкој борби”.⁴¹

За командира Тамнавске партизанске чете је записао: „Човек који је преко главе претуррио и руску револуцију и шпански грађански рат. Човек код кога је све у хармонији, и узраст, и глас, и борбеност, и одлучност, и вера у успех”.⁴² Коментаришући и оцењујући писма Николе Божовића, Дудић пише: „Она су, најзад, одраз јаке воље, живе енергије, великог пожртвовања до сагоревања на послу; одраз храбрости и поштења једног човека, који часно служи своме народу и његовој ослободилачкој борби”.⁴³

³⁸ Исто, стр. 121.

³⁹ Исто, стр. 134. Ради се о времену када су четници још јавно сарађивали са партизанима, а тајно одржавали везу са Немцима, владом Милана Недића, издајника српског народа.

⁴⁰ Исто, стр. 134.

⁴¹ Исто, стр. 139.

⁴² Исто, стр. 191—192.

⁴³ Исто, стр. 181—182.

Наводимо само нека најбитнија морална својства која налазимо у Дневнику 1941.

Радиности је прилазио целовито: вредноћа у учењу, самообразовању, стручном оспособљавању, учењу нових песама, позоришних улога, писање летака, одржавање састанака и политичких збора, писању парола, у партизанској радионици, активности на ширењу базе оружаног устанка, пријема у Партију и СКОЈ, разговор с људима ради политичког убеђивања. Схваћено је то као обавеза да се и тим путем доказује партизански борац, радник у партизанској радионици, одборник народноослободилачке власти, човек на слободној територији. У томе су им били за пример чланови Партије и СКОЈ-а и руководиоци јединица и сам Драгојло Дудић. Однос на самоусавршавању и изградњи видљив је из ових речи: „Другарица је заузела свој кревет с књигом у руци”.⁴⁴ Изостајање политичког рада у Мачванском НОП одреду довело је, по њему, до распуштености и појаве недисциплине.⁴⁵

Искреност је красила партизанске борце. Они нису имали шта да крију од својих другова и искрено су приступили НОР и револуцији. То се види из прихватања моралних норми и политичких циљева партизанске борбе. Дудић је то сматрао нечим нормалним па на то није обраћао пажњу, али се из садржине Дневника то види.

Скромност је дата у Дневнику на више места, али опис случаја командира Враголића снажно делује. Он је записао: „Добили смо утисак, да је прећутао многе интересантне моменте у овој борби, можда баш зато што је он лично ту био и није хтео да прича о себи. Чак је овај догађај испричао тако да се није из целе његове приче могло дознати да је у борби и он учествовао”. На питање Чичино: „Ко је био у тој групи од седам људи”, он је стидљиво одговорио: „Па и ја сам био с њима”.⁴⁶

За младог партизана Дудић пише: „Врло живог темперамента, гаменски немиран, необуздан у сваком погледу, али из њега ипак провирује другарска искреност; није ни мало лицемеран”.⁴⁷

Одговорност се види из онога што нам је у Дневнику оставио: „Чича је скочио као опарен. Сетио се нечега што није урадио”⁴⁸ Ово лично морално својство срећемо и у другим приликама и код других партизана.

Самоодрицање је било својство које је јачало моралну снагу партизана да издрже и нешто што би изгледало немогуће. „Било је падања у блато”, пише он, „било је и отискивања у канале, али се ишло; ишло јуначки, с вољом и нико ни речи није говорио”,⁴⁹ и наставља: „Партизани су ћутали, о неком нерасположењу или негодо-

⁴⁴ Исто, стр. 194.

⁴⁵ Исто, стр. 199.

⁴⁶ Исто, стр. 170—171.

⁴⁷ Исто, стр. 60.

⁴⁸ Исто, стр. 246.

⁴⁹ Исто, стр. 55.

вању није било ни говора. Знали су они да се иде негде у акцију, али где и на кога нису знали. Кад се иде у акцију, партизани савлађују све потешкоће без роптања”.⁵⁰

Храброст заузима доста простора у Дневнику 1941. У њему се описује храброст у борби⁵¹ и то лична и колективна, целе чете у време борбе за ослобођење Крупња и Љига,⁵² у преузимању одговорности, у сазнавању и казивању истине и у другим манифестацијама које су биле бројне. Неко је Дудићу причао „о једном дечаку који је потрчао под тенк да би бацио бомбу”.⁵³ Храброст у савлађивању нагона па и оног за самоодржање. „У школи је била смештена болница”, пише он, „у једној учионици орила се песма. Похитао сам тамо. Лекар је превијао рањенике, а око њега су певали другови и другарице”.⁵⁴ Међутим, оставио је и сведочанства и о масовном јунаштву, али и о појединачним случајевима кукавичлука, као и то да су борци, после указивања на састанцима, били храбри борци. У приказивању храбрости био је веома реалан, као уосталом, и кад је писао о другим својствима.

Трезвеност је била врлина која је много значила за моралност бораца и за свесно ангажовање у борби. Схватајући зло пијанства, Дудић је на више места истицао штетност такве појаве. Навео је речи једног сељака: „Данас, када у борби одлећу главе, потребна је трезвеност више но икада”.⁵⁵ О ставу неког кафеџије он пише: „Шта ће он о нама рећи, то је споредно, али је за нас важно једно, а то је: да смо остали доследни до краја и да ћемо се увек држати својих принципа: уздржавања од употребе алкохола и осуда сваке пљачке исправних грађана”.⁵⁶ Он је сасвим конкретан када каже: „Употреба алкохола у нашој чети није била дозвољена и наши партизани су се тих одлука придржавали”.⁵⁷

Дисциплина је била, такође, у центру пажње Драгојла Дудића. То је и разумљиво када се има у виду да се стварала нова народно-ослободилачка војска од људи који, већином, нису служили ранији војни рок. Морао је и снагом захтева да се поштује партизански ред, а то значи дисциплинованост. Утицало се тиме на успешније остваривање борбених и других задатака. Дудић указује и на појаве недисциплине, које је било, као и свесне дисциплине, а то значи понашања, извршавања задатака и правилности у односу према другима из убеђења, не из захтева и страха од санкције.

⁵⁰ Исто, стр. 56.

⁵¹ Он је писао о храбрости у борби, у заседи, у патроли и другим борбеним и другим активностима. (Исто, стр. 45, 190, 242...).

⁵² Исто, стр. 149.

⁵³ Исто, стр. 190.

⁵⁴ Исто, стр. 214.

⁵⁵ Исто, стр. 192.

⁵⁶ Исто, стр. 119.

⁵⁷ Исто, стр. 71. Дудић је имао и проблема. Радило се о старом човеку који је „тражио да може мало употребљавати алкохол. Иначе је добар и храбар борац”. (Исто, стр. 219). За четнике пише „скоро увек су били пијани”. (Исто, стр. 219).

Другарство је представљало нови морални однос у партизанским јединицама и било је морално својство бораца. Као војник бивше Југословенске војске Дудић је могао да уочи битне разлике које постоје и у погледу односа између старешина и војника, а сада бораца и командног кадра. Сам се као политички комесар ангажовао за развијање другарских односа као базе афирмације моралности и јачања моралне снаге, којој је, као врлини, прилазио веома широко: у борби, у заседи, у спасавању рањеног друга, у испољавању другарске пажње, у преузимању дужности ако их друг не може остварити, у подршци у тешкоћама. Посебно је обраћао пажњу на другарство према рањеним борцима — друговима⁵⁸ и између другарица и другова. Сам је био добар друг и веома пажљив.⁵⁹ Он је описивањем односа у чети, касније у Ваљевском НОП одреду и на слободној територији потврђивао другарство које је имало основу у заједничким идеалима и циљевима за које се водила борба.

Поштење као морално својство бораца — партизана заузимало је доста простора у Дудићевој практичној активности и у Дневнику. Код њега је постојао стални захтев за личним поштењем. Он је могао да осети све форме непоштења у старој Југославији. „Раздобље”, пише он, „између смене старе и доласка нове власти испуњено је увек пљачком приватне имовине. Нарочито у ситуацији каква је била наша у Крупњу, јер су радње и станови били делом порушени бомбама и делом незаштићени због бекства њихових власника из страха од погибије. Ово је најболније место наше акције. Кад то све види, човеку се чини да је теже довести све то у ред, него добити битку, поготову кад је људство којим се располаже, несвесно и наклоњено пљачки. Зато смо морали целу народну стражу скрпити од самих партизана, јер су људи из четничког одреда наклоњени пљачки”.⁶⁰ Било је и крађе шума од стране сељака, који су „нагрнули на ово народно добро и немилице га уништавали, користећи се ситуацијом која је настала у овој народној борби”.⁶¹ Партизани су штитили и личну имовину сељака око Малог Зворника од пљачке и злодела четника⁶²

Поштење се манифестовало и у давању и одржавању дате речи, у искрености приступа и усвајању политичке линије КПЈ, у говорењу истине и у другим приликама.

⁵⁸ То је сматрано за свету дужност. Свако неизвршавање другарске дужности сматрало се за велики морални прекршај.

⁵⁹ Он сам био је веома пажљив. За себе пише: „Пробудио сам се после, отприлике, једног сата спавања. До мене је спавала једна другарица, као дете после купања, на њене босе ноге, рањене ноге од обуће падале су дрско мушице, али она то није осећала. Скинуо сам свој сељачки гуњ и пребацио га преко њених ногу”. (Исто, стр. 20).

⁶⁰ Исто, стр. 139—140.

⁶¹ Исто, стр. 149.

⁶² Исто, стр. 182.

Морално васпитање

Дневник Драгојла Дудића значајан је извор и за сагледавање одвијања моралног васпитања у устаничким данима 1941. године. Могу се уочити средства, методи и облици моралног утицаја.⁶³

Новодошлим борцима Чича је говорио „какви треба да буду партизани, како да се боре, како да се опходе према својим друговима, према командном особљу, према сељацима и сељанкама, да не смеју да пију, да се псују и тако даље”.⁶⁴ Он је записао и ово да се после неких грешака у понашању „одржи пред четом говор васпитног карактера”.⁶⁵ Похвала као средство моралног подстицаја огледа се у ставу: „Само стража при улазу у Крупањ није нам веровала на голу реч. Морали смо причекати неких 15 минута на долазак командира страже. При пролазу Чича је рекао: „Тако, другови, то је исправно”.⁶⁶

Упућивање прекора имало је за циљ да изазове стид и грижу савести због неког лошег поступка или односа. Он је ишао по воду, а ту су били далеко млађи партизански борци. Тада је лекар рекао: „Ево, младићи, Чича донео воду”, а то је требало да значи, отприлике, као неки прекор.⁶⁷

Ствара се и морална ситуација за морални утицај тиме што је команда чете развијала такве односе да је била могућа међусобна критика и самокритика, Дудић је стално тражио од другова да му укажу на „мане, погрешке и недостатке”⁶⁸ које запажају код њега и код осталог руководства. Он је позивао на моралну равноправност у моралном суђењу, што је било значајно за морално васпитање. Ту се критика јавља као морално средство. „Партизани су стајали укочени”, пише Дудић, „без даха. Долином ове клисуре одјекивале су Чичине прекорне речи, јер их је било срамота” што су напустили положај.⁶⁹ Затим пише о критици друга „Рада, због прекршаја дисциплине у Буковцу што се, по оцени свих другова, ухватио за пиштољ у разговору са сељаком, а то није смео учинити”.⁷⁰

И санкције, а не одмазде за учињено дело, имале су за циљ да помогну ономе који је погрешно, да се поправи. Тако је опоменут партизан Павловић због погрешке: „Одузели смо му оружје и сврстали га у десетину без оружја. Рок за поправку — недељу дана, а после, ако се не поправи, биће му суђено”.⁷¹ За другог партизана пише: Одлука је пала да се за ту своју недисциплинованост одмах про-

⁶³ Овде ће бити речи само о неким питањима, а не о целини, која се садржи у Дневнику и има велики значај као педагошко искуство моралног васпитања.

⁶⁴ Исто, стр. 208.

⁶⁵ Исто, стр. 25.

⁶⁶ Исто, стр. 157.

⁶⁷ Исто, стр. 110.

⁶⁸ Исто, стр. 26.

⁶⁹ Исто, стр. 165.

⁷⁰ Исто, стр. 23.

⁷¹ Исто, стр. 32.

наће и разоружа и да се сутра, кад сване, отпусти из чете".⁷² Ово је већ веома тешка казна имајући у виду развијеност колективне свести и добровољности приступа партизанима. То се исто односи и на одузимање оружја.

З а к љ у ч а к

Својим начином писања, садржином и порукама **Дневник 1941.** године Драгојла Дудића представља незаменљив и незаобилазан извор за етику НОР и социјалистичке револуције у устаничким данима кад су и стварани темељи нових односа међу људима у партизанским одредима и на слободној територији. Богатство моралних вредности садржаних у овом делу омогућава да се види како се стварала нова народна војска и какви су односи заснивани у њој, какав је био значај морала за морално поступање и остваривање борбених, политичких, патриотских и других задатака. Значајно је што се ту не ради о неком посебном кодексу етике, већ се кроз белешке о животу и ономе шта је живот стварао, дају елементи и значајни подаци према којима се може конституисати етика друштва у рађању, која ће бити основа за развој народа и народности. Може се кратко рећи да се ради о једној врсти уџбеника етике ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Велики је значај Дудићевог Дневника и са становишта савременог социјалистичког морала и хуманизма, у условима неопходне моралне обнове социјалистичког самоуправног друштва. Стога се не ради само о сећању на великана из револуције и његовог дела, већ и о улози која и данас служи као инспирација да се превазиђу морални застоји и друштво и личност крену путем остваривања социјалистичког морала.

Резюме

ДРАГОЙЛО ДУДИЧ, ДНЕВНИК 1941. ГОДА — ИСТОЧНИК ЭТИКИ НАРОДНООСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ И РЕВОЛЮЦИИ

Драгойло Дудич, революционер и коммунист, человек из народа и боец за новые общественные отношения и свободу, человек усвоивший и осуществляющий коммунистическую мораль на деле — в своём Дневнике следил за тем как рождалась новая народная армия, осуществлялась социальная и моральная революция, который об этом оставил ценные свидетельства. Следя за жизнью, за началами вооружённой борьбы и началами новых общественных отношений и морального преобразования, оставил богатый запас моральных ценностей обогащающихся и развивающихся с ростом вооружённой борьбы и расширением свободной территории.

Рассказывая о людях и событиях, о творцах новой лодской истории, Дудич в Дневнике указал на основные начала революционной морали и

⁷² Исто, стр. 68.

подчеркнул влияния на изменение поведений, понятий и осуществления морально-гуманитарных, в месте с социально-политическим целям, дефинированным Коммунистической партией Югославии. Мораль стала в повстанческих днях 1941. года основным регулятором почти всех отношений между людьми в партизанских единицах и на освобождённой территории.

В Дневнике находятся данные об осуществлении начала: равенства, солидарности, пролетарского интернационализма, согласии мыслей, слов и дел и другие, которые оказали содействие на мораль и гуманность, что представляет отрицание влияния войны в её разрушительном проявлении. В прочем это было видно и в поведении партизан, с одной, и оккупантов и всех других врагов народа, с другой стороны. Мораль повлияла на то, чтобы партизанский боец остался человеком и как воин и как создатель новых ценностей.

Рассказывая о жизни своей единицы, Дудич в Дневнике подчеркнул как обогатились общие моральные ценности освободительной войны и революции. Человек остался самой высокой ценностью, борьба велась за свободу, работа осуществлялась как гуманный и творческий поступок хотя и в ограниченном виде, создавался новый югославский патриотизм с новым революционным содержанием и гуманным направлением, а существовалась правда как познание и моральная ценность.

Бойцы оказывались морально-гуманитарными личностями. Они были гуманными, трудолюбивыми, честными, отважными, последовательными, скромными, искренними, принципиальными, отважными, ответственными, дисциплинированными, самоинициативными, критически относились к самим себе, действительности и другим, самоотверженными, трезвыми, и одним словом, личности богатые положительными моральными свойствами, о чём достаточно данных в Дневнике.

В Дневнике Дудич оставил и достаточно фактов о моральном воспитании людей. Видно какой была сила коллектива в создании морального сознания, а не только для успешного осуществления боевых и политических заданий. Он дал возможности сделать выводы о методах, средствах и видах морального влияния.

Очень значительный и вопрос о революционном преобразении семьи, в которой женщина имела самую большую роль. Она была бойцом как и каждый мужчина, но одновременно и самым решительным бойцом в разрыве с патриархальными и другими отношениями, запутывающие её доказаться человеком и личностью. Осуществлены почти все моральные изменения, положившие семью в рамки революционного преобразования в целом.

Поэтому можно сказать, что Дневник 1941. года является учебником революционной этики и неисчерпаемым источником для научного формирования моральной практики Народноосвободительной войны и социалистической революции. Он остаёт прочным документом о моральной революции, развивающейся и сегодня, так что мысли Дудича из этой сферы актуальны и сегодня в процессе морального возрождения югославского социалистического общественного самоуправления.